

FRANS PERSSON SERVIO – FRANSMANNEN I SVAPPAVAARA

Erik Kuoksu (2011)

År 1681 var den franske komediförfattaren Jean François Regnard (1655-1709) och hans följeslagare Cousteaux de Fercourt och Nicolas de Corberon på resa genom Europa. De hade inget givet mål med sin resa, utan drevs av en till synes obändig reslust – Regard har kallats "a compulsive traveller" – en tvångsmässig resenär. De reste genom Flandern, Holland och Danmark, varefter de kom till Stockholm, där Karl XI skall ha uppmanat dem att resa till Lappland, ett land "som förtjänades att ses både på grund av sitt läge och sina invånare".

Sällskapet reste från Stockholm den 23 juli 1681 och anlände efter fyra dagars seglats till Torneå. De fortsatte sedan med båt upp efter Torne älv. Deras roddare under åtminstone senare delen av resan kallar Regnard "Lars Larszon, Laurentius a Laurentio" från Junosuando. Denne man är identisk med Lars Larsson Pesu, stamfader för släkten Lasu. Han fick 1642 skattefrihet efter att ha upptäckt malmen i Masugnsbyn, vilket Regnard också noterar.

Under resan passerade Regnard och hans följeslagare Kengis, Pajala, Masugnsbyn, Junosuando, Kuoksu, Svappavaara och Jukkasjärvi kyrkoby. Slutligen kom de till Torneträsk. De lämnade en sten med inskription på udden Bieskenjårga, vilken Regnard – möjligen inte på fullt allvar – uppfattade som världens ände. På hemresan till Frankrike passerade sällskapet Polen, Ungern och Tyskland. Regnard är ingen särskilt pålitlig lapplandskildrare; det mesta av innehållet i sin bok lånade han ur Johannes Schefferus "Lapponia", som trycktes i Frankfurt am Main 1673.

Denna text handlar dock inte om Jean François Regnard, utan om hans besök vid Svappavaara koppargruva, som idag ligger i Vittangi socken, men som vid Regnards besök tillhörde Jukkasjärvi socken. Kopparmalmen i Svappavaara, som enligt Regnard var den bästa i Sverige, hade upptäckts av samnen Johan Olsson Tolk på 1650-talet, och tidigare hade enligt Regnard minst hundra man brukat arbeta i Svappavaara. Vid Regnards besök arbetade dock inte fler än tio eller tolv man i gruvan, eftersom "trakten är så ödslig och gör ett så ohyggligt intryck, att det finns få människor som kunna stanna där".

Dock, skriver Regnard, blev han och hans följeslagare "synnerligen förtjusta, då vi vid vår ankomst fingo höra att det fanns en fransman på denna ort. Ni ser, min herre, att det inte finns en enda trakt, hur avlägsen den är, dit inte fransmännen funnit väg. Sedan trettio år arbetade han vid gruvan, och sannerligen, han såg mer ut som en vilde än som en människa.

Han underlät inte att gå oss tillhanda i mycket, ehuru han nästan helt glömt sitt språk. Han försäkrade oss, att han under den tid han varit på denna ort aldrig sett en fransman och inte träffat någon granne än en italienare, som för ungefär fjorton år sedan reste förbi och om vilken man aldrig sedermera hört talas. Vi försökte återuppliva mannens kunskaper i sitt modersmål en smula och erforo av honom flera saker som vi hade haft svårt att få reda på av någon annan än en fransman."

Den italienare som fransmannen talade om var prästen Francesco Negri (1624-98), vilken 1663-64 reste genom Lappland mot Finnmark och Nordkap.

Fransmannen som Regnard och hans sällskap träffade i Svappavaara följde med som tolk under den fortsatta resan, något som visar att han förutom franska och svenska (det språk som talades vid Kengis bruk) även kunde tala finska och samiska.

Senare i sin bok hävdar Regnard att fransmannen i Svappavaara hade berättat för honom att samerna hade som sed att låta resande "hjälpa dem i deras äktenskapliga plikter". Fransmannen skulle ha sagt att samer vid flera tillfällen hade bett honom ligga med deras hustrur, men att han alltid hade vägrat. En gång, skriver Regnard, tog dock en same "sin hustru och fransmannen och kastade dem båda på bädden, gick ut ur rummet och reglade dörren efter sig". Regnard skriver att fransmannen "var en enkel man, om vilken jag inte tror, att kan kunde vara i stånd att uppdikta en historia", men trots detta bör man ställa sig tveksam till historiens sanningshalt, eftersom seden inte finns omtalad på andra håll, och inte minst eftersom kåtor ju sällan har sängar och regelbara dörrar..

På tal om samernas trolldom, närmare bestämt om gan – brinnande stenar som nåjder troddes kunna skicka iväg långa sträckor för att orsaka "olycka, smärta, sjukdom och till och med död" skriver Regnard senare att fransmannen i Svappavaara "flera gånger sett en sådan eldkula flyga förbi. Han berättade att det var omöjligt att se vilken form den hade, men att den flög oerhört snabbt och lämnade efter sig ett litet blått spår, som var lätt att urskilja. Han berättade vidare, att hans hund, som en dag då han befann sig på ett berg följde honom på några stegs avstånd, plötsligt träffades av en sådan gan [...]. Den dog på stället, ehuru den ett ögonblick tidigare varit livslevande. Han sökte efter stället, där hunden kunde ha träffats, och upptäckte ett hål under dess hals, utan att dock finna föremålet som dödat den."

Svappavaaras invånare år 1681

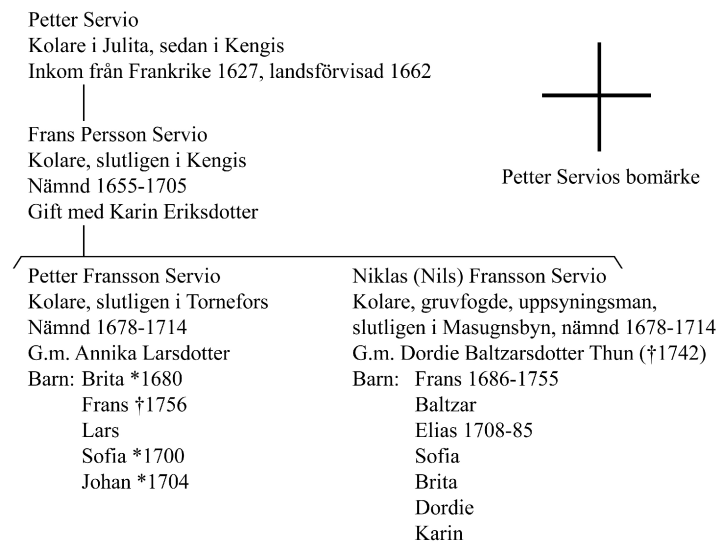
Vem var då denne fransman i Svappavaara? Mantalslängden för Västerbotten år 1681 visar att Regnard nästan hade rätt när han sade att gruvan bara hade tio eller tolv arbetare. Detta år fanns i Svappavaara följande personer:

Karl Larsson Björkman, ogift bruksskrivare; Petter Qvist, ogift; Hans (Eriksson) Bergsman, smältare med hustru och två döttrar; Erik Jönsson (Stålnacke), gruvfogde med hustru; Frans Servio, kolare med hustru och en dotter; Anders Matsson, gruvdräng med hustru och son; Anders Didriksson, sämskmakare med hustru och son; Niklas Servio, ogift gruvdräng; samt Johan Jonasson Spett, ogift.

Varifrån härstammade dessa bruksarbetare? Det står klart att samtliga var något av främmande fåglar i Torne lappmark: Vi vet att Karl Larsson Björkman var svensk, möjligen från Gävle stad; att Erik Jönsson Stålnackes far Jöns Olsson Stålnacke var från Dorkarby i Tolfta socken i Uppland och kom till Svappavaara 1658 och att Anders Matsson var från Finnbo i Dalarna eller Avesta i Västmanland.

Johan Jonasson Spetts far, hammarsmeden Jonas Jönsson Speet, kom till Kengis bruk år 1660, men varifrån han kom är okänt – det har hävdats att släkten Speet/Spett är av vallonskt eller flamländskt ursprung, men några direkta bevis för detta finns inte. Hans Eriksson Bergsmans, Anders Didrikssons (även kallad Dirksso) och Petter Qvists ursprung är okänt, men de kom alla till Svappavaara på 1660-talet.

Släkten Stålnacke finns fortfarande kvar i Svappavaara och på många andra håll i Tornedalen, Lappland, Norge och Finland. Även släkterna Spett och Björkman fortlever.

Frans Persson Servio

Vad gäller Frans (Persson) Servio och hans son Niklas var de utan tvivel var fransmän, eller rättare sagt valloner. Kolaren Frans Persson Servio tas upp i mantalslängderna under Masugnsbyn 1655-60, under Svappavaara 1665-85, under Kengis 1686-92, åter under Svappavaara 1698, och slutligen åter under Kengis 1702-1705. Han var enligt mantalslängden 1687 "ofärdig" och över 60 år gammal. Frans Persson Servios hustru hette Karin Eriksdotter. Tillsammans hade de sönerna Petter och Nils och två döttrar, varav den ena hette Karin.

Det kan inte råda något tvivel om att den fransman Jean François Regnard mötte i Svappavaara var Frans Persson Servio. Frans och hans far Petter Servio kom till Kengisverken 1655, vilket stämmer väl med Regnards uppgift att fransmannen i Svappavaara kommit dit trettio år innan 1681, alltså på 1650-talet.

Petter Servio

Frans Persson Servio var född i Frankrike eller Belgien. Hans far Petter Servio var kolare, och flyttade enligt egen uppgift till Sverige från Frankrike 1627. Han arbetade vid Julita bruk i Södermanland 1642-52 och i Masugnsbyn 1655-59. Hans dramatiska livshistoria (som utretts av Kjell Lindblom) är väl värd att berättas, även om den för oss långt från Jean François Regnards besök i Svappavaara år 1681:

Vid bergskollegiums sammanträde 1652 15/2 framkom att kolaren Petter Servio vilken "medh stooro skielsordh och Undsäjelser" hade hotat att skjuta ihjäl sin husbonde Johan Ditmar, vilken ägde Julita bruk. Han hade också med en bom slagit upp dörren till den stuga på bruket där Johan Ditmar bodde, men funnit att Ditmar hade rest till Krämbol Hammar. För detta hade Petter genast insatts i Nyköpings fängelse. Petter erkände att han hade hotat Ditmar, och tillade att alla bruksförvaltare var "skellmar och Tiufwar", eftersom de bedrog kronan. När rätten hotade honom med straff, sade han: "lätt hängia migh, det wändar iagh intet."

Petter Servio befanns vara "een argh skalck och mootwilligh wågehals", som aldrig mer kunde förvänta sig göra "något gott" vid bergsverken i Sverige, dessutom var han "af främmande nation". Därför resolverade bergskollegium att Petter Servio skulle "settias oppå ett skiepp och förwijsas Rijket" med sin hustru och sina barn, eftersom även hans söner var "mootwillige och argsinte skalckar såsom fadren". Om han sedan skulle komma tillbaka till Sverige "och gör någon skaada" skulle han halshuggas. Dock frigavs han senast i november 1652 ur sitt fängelse och gjordes "löös och ledigh" från sin tjänst hos Johan Ditmar, vilken som ersättning för Petters skuld hos honom beslagtogs hans kor.

1654 25/1 skrev Petter Servio kontrakt på två års arbete som kolare vid Kengis bruk, vilket bröderna Abraham och Jakob Momma, 1653 övertagit av brukets grundare Arendt Grape. Även här hamnade han i konflikt med sina arbetsgivare. 1662 12/6 inlämnade han en inlaga till rikskanslern där han beskrev sitt öde.

Petter Servio skrev att han hade arbetat för bröderna Momma i sex år, men inte fått något lön, trots att han själv hade folk som krävde lön, mat och dryck av honom, varför han själv varit tvungen att sätta sig i skuld. Till slut hade hans fordringsägare tagit ifrån honom all hans egendom och han och hans familj måste gå "Som sparfwen ifrån Ax".

Efter detta hade bröderna Momma slagit honom i järn, bundit fast honom på en släde och fört honom till Piteå, där han blev satt i ett "ochristeliget fengelse" i ett halvår. Efter en tid blev han frisläppt, men sedan kastades han åter i fängelse.

Petter Servio hävdade att Mommorna förföljde honom eftersom han under kriget mellan Sverige och Danmark 1657-58 hade upptäckt att de fört stångjärn och tusentals skeppsspikar över fjällen till Danskarna i Norge "vilket de ej borde ha gjort om de hade tänkt vara trogna den svenska kronan".

Därför bad han rikskanslern att han skulle befrias ur fängelset, och att bröderna Momma skulle ställas till svars för den oförrätt de hade begått mot honom och mot den svenska kronan.

Saken mellan Mommorna och Petter Servio behandlades vid fem tillfällen år 1661 av Bergskollegium. Vid sammanträdet 1661 20/11 påmindes slutligen om att Petter Servio redan 1652 hade blivit dömd att landsförvisas för sitt förhållningssätt mot Johan Ditmar, men att domen modererats till att han skulle få stanna kvar i riket om han bättrade sig.

Nu fann dock Bergskollegium att Petter Servio "icke hafwer sigh bättrat", utan fortfarande var "een argh person". Därför skulle han denna gång verkligen sättas på ett skepp och förpassas ur riket. Bröderna Momma tillhölls att betala någon skeppare hans överfart.

Petter Servios söner Karl och Frans blev kvar i Sverige, den förre i Julita, den senare, som sagt, vid Kengisverken. Ytterligare en son, Elias, verkar ha landsförvisats tillsammans med fadern.

Petter Fransson Servio

Frans Persson Servios son Petter Fransson Servio var kolare och brukskarl i Svappavaara 1678-1707, och i Tornefors 1711-14. Vid tinget i Jukkasjärvi 1689 anklagade hustru Karin Olsdotter honom för att ha förbannat Jukkasjärvi kyrka, men Petter svarade att han sagt att han inte tänkte resa till Jukkasjärvi, om inte prästen höll predikan på svenska. Detta bör innebära att han märkligt nog inte förstod finska.

Petter Servio var gift med Annika Larsdotter och hade barnen Brita Persdotter Servio (född 1680, gift med masmästaren Olof Larsson Fors i Tornefors – stamfar för den stora släkten Fors från Tornefors); Frans Persson Servio (död 1756 11/6, smältare i Tornefors); Lars Persson Servio (smältare i Tornefors); Sofia Persdotter Servio (född 1700, gift med Mårten Mårtensson Lainio i Tornefors) och Johan Persson Servio (född 1704, brukskarl i Masugnsbyn).

Petter Fransson Servios son Lars Persson Servio var far till Peter Larsen Servio eller Karnæs (1737-1814), vilken flyttade till Karnes i Lyngen i Norge på 1760-talet. Hans ättlingar bodde ännu år 1900 i Karnes och bar namnen Mosessen, Karlsen och Larsen.

Petter Fransson Servios son Johan Persson Servio hade sonen Per Johansson Servio, vars son Erik Persson Servio (1772 14/9-1846 24/12) flyttade till Kääntöjärvi i Gällivare socken vid 1800-talets början och har många ättlingar där än idag, främst i Kääntöjärvi, Vettasjärvi, Markitta och Purnuvaara. Vissa medlemmar av hans släkt kallade sig Servio (eller den finska formen Serviö) ännu under 1800-talets hälft, men idag bär de namnen Kääntöjärvi, Briseholm, Johansson, Lidfjäll, Hannu, Hansson, Ylitörmä, Ejeblad, Elebrand, Pirtti och Isaksson.

Niklas Fransson Servio

Frans Persson Servios andre son, Niklas (Nils) Fransson Servio var kolare och gruvdräng i Svappavaara 1678-1704, kallas gruvfogde från och med 1701 och var uppsyningsman i Masugnsbyn

1705-14. Niklas Fransson Servio erkände vid tinget i Jukkasjärvi 1684 att han hade lägrat Susanna Hansdotter. Han dömdes till uppenbar kyrkoplikt, samt att erlægga 40 mark silvermynt i böter.

Niklas Servio gifte sig med Dordie Baltzarsdotter Thun (död 1742), dotter till den tyske mästern Baltzar Mickelsson Thun i Kengis. Tillsammans hade de barnen Frans Nilsson Servio (1686-1755 14/4, gruvfogde i Masugnsbyn); Baltzar Nilsson Servio (bruksfogde i Masugnsbyn); Elias Nilsson Servio (1708-1785 1/5, masmästare i Masugnsbyn); Sofia Nilsson Servio (gift med klockaren Henrik Matsson Kemiläinen i Jukkasjärvi – de stora Jukkasjärvisläkterna Lindmark, Häggroth och Fjellborg härstammar från Sofia och Henrik); Brita Nilsson Servio (gift med nämndemannen Erik Jönsson Stålnacke i Soutujärvi, Gällivare socken); Dordie Nilsson Servio och Karin Nilsson Servio.

Niklas Fransson Servios son, masmästaren Elias Nilsson Servio hade sonen Gabriel Eliasson Servio (1736-1813 20/4), vilken 1781 övertog nybygget Kelkkaniemi i Parakka, Jukkasjärvi socken. Från honom härstammar släkten Aarea i Pajala socken, en släkt Johansen (även kallad Parak) i Lyngen i Norge, samt släkten Eliasson i Parakka.

Även Niklas Fransson Servio har efterlämnat spår i Litteraturen. Den franske resenären Aubry de la Motraye beskriver i sin bok "Seigneur A. de La Motrayes resor 1711-1725" ett möte i Masugnsbyn sommar 1716 med en person som inte gärna kan vara någon annan än Niklas Fransson Servio:

"En gammal gubbe, som blivit kvar där [i Masugnsbyn] under samma omständigheter som inspektoren vid Kengisbruket, emedan han icke visste, var han skulle taga vägen eller emedan han av brist på pengar och för sin höga ålders skull icke kunde begiva sig dit han skulle velat, bjöd mig taga in hos honom, och jag mottog gärna hans inbjudning. Jag frågade, vad hans yrke var, och han sade, att han varit gjutmästare och gruvfogde, när driften nedlades, men att han nu icke var någonting alls."

Gubben berättade sedan för de la Motraye om kopparbrytningen i Masugnsbyn och Svappavaara och om andra kopparfyndigheter i området, sedan lade han sig att vila och de la Motraye gjorde detsamma, efter att en stund ha betraktat midnattssolen.

Källor:

Mantalslängder för Västerbottens län, kyrkoböcker för Pajala, Jukkasjärvi och Gällivare socknar, domböcker för Jukkasjärvi tingslag.

Lindblom, Kjell: *Av främmande nation*, ur tidskriften *Vallonättlingen* 1984 Nr. 2, samt ett tillägg av tidskriftens redaktör i nr. 1984 Nr. 3.

Motraye, Aubry de (1988): *Seigneur A. de La Motrayes resor 1711-1725 / urval och översättning av Hugo Hultenberg; anmärkningar av S. Bring och K.B. Wiklund*, Stockholm, Rediviva.

Regnard, Jean François (1946): *Resa i Lappland*, Stockholm, Fahlerantz och Gumaelius